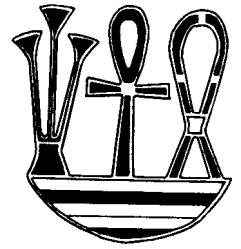

Egyiptomi Füzetek

3. évfolyam 1. szám

2003

A Magyar-Egyiptomi Baráti Társaság időszakos lapja

Az egyiptomi amulettekről

Az amulett-viselés szokása számos ókori népnél kimutatható, sőt napjainkban is tovább él a varázserejűnek tartott tárgyak viselése az egyedileg kiválasztott, szerencsehozó „kabala” formájában.

A sok felhasználó az amuletteket természetesen eltérő ideológiai háttérrel és sokféleképpen alkalmazta és alkalmazza. Így például Salamon királynak varázserejű gyűrű volt az amulettje, I. Ferdinánd nápolyi király (1479-1516) korall darabot tartott magánál szemmelverés megakadályozására, Jeanne d'Arc-ról úgy tudták, hogy mandragóra gyökeret hordott magával, mely a közhiedelem szerint sebezhetlenséget, hatalmat és vagyont ad tulajdonosának, az ókori római gyermekek nyakába fogzás idején állati fogat akasztottak. Ez a sokféleség már az ókori Egyiptom kultúrájában is megfigyelhető.

Az európai nyelvekben használt amulett szó a latin *amuletus*-ra megy vissza, mely a rómaiak nyelvében is jövevényszó: a sémi "hamūlet" valószínűleg föníciai közvetítéssel került a latin szókincsbe. Eredeti jelentése "teher, súly" vagy "hordott tárgy". Ennek értelmében azokra a dolgokra alkalmazzák, melyeket viselőik általában varázserejükbe vetett hitük miatt hordanak magukkal. Ritkábban közösségeknek, városoknak is volt közös amulettjük, melyeket meghatározott helyen tartottak, és a közösség egészségét segítették. (Híres volt, pl. a középkori Velence, Lisszabon és Antwerpen Salamon-diója.) Egyes tárgyakat anyaguk vagy származási helyük, eredetük miatt tartottak varázserejűnek, másokat az alakjukhoz kapcsolódó elképzelések alapján ruháztak fel ezzel a tulajdonsággal.

Az óegyiptomi amulettek által közvetített varázserejű értelmét, célját egy újbirodalmi szöveg a következőképpen írja le: "Minden amulett, amely neked készül, minden amulett, amire rá helyeznek, amit megcsomóznak neked,

minden amulett, amit a nyakadba tesznek majd, megvéd téged, egészségessé tesz téged, helyrehoz téged, megbékíti neked az összes istent és az összes istennőt." (Anya és gyermeke papirusz, Rt. 5,8-6,1)

Az ókori egyiptomiak általánosan használt amulettjei sajátos csoportokat alkotnak.

– A fennmaradt emlékek között vannak kis papirusz tekercsek, melyek tartalma vagy viselési módja árulja el ezt a fajta felhasználást,

– szövegekből tudjuk, hogy könnyen pusztuló anyagokból is készültek amulettek, jellemzőek a csomók, a kézre vagy vászonra rajzolt jelek, a nyakláncra erősítve, illetve kis zsákocskába helyezve nyakban hordott, ráolvasásokkal előkészített szőrszálak, csontok, tollak, bőrdarabok, gyöngyök, stb.,

– és zárt egységet alkotnak a tömegesen előállított, meghatározott alakú, arany, ezüst, bronz, legkülönbözőbb kőfajták, egyiptomi fajansz, üvegpasztá, agyag, fa, csont és mindenféle más elképzelhető anyag felhasználásával készített miniatűr szobrok és domborművek. Mint régészeti megnevezés, többnyire ez utóbbi tárgycsoport megjelölésére szolgál az egyiptológiaiában az amulett szó. A továbbiakban ezekről lesz szó.

A majd 300 féle egyiptomi amulettet hatásmechanizmusa szempontjából W. M. Flinders Petrie feldolgozása (Amulets, London 1914) óta 5 csoportba szokás osztani, melyek között bőségesen találni átfedéseket is. A legtöbb amulett a hasonlóság alapján működik – amilyen tulajdonsággal, befolyással rendelkezik egy adott tárgy vagy állat, olyannal rendelkezik egy másik hozzá hasonló is, így annak viselője a képmás révén ennek birtokába jut (pl. *udzsat* szem – éppé tesz, épen tart, béka – termékeny-ség). Szintén sok amulett sorolható az isten-amulettek (*theophor*) közé: Az amulett egy istent, vagy annak szent állatát, jelvényét mutatja be, és ezzel az illető isten védelmét

biztosítja viselője számára (pl. pávián vagy ibiszfejű ember – Thot, *udzsat* szem – Ré vagy Hórusz). "Thot, siess és tudasd a Nyugat isteneivel és lelkeikkel: Jön Unisz, egy halhatatlan lélek, nyakán azzal az Anubisszal, aki a Nyugati horizonton parancsol..." (157. Piramisszöveg) Egy amulett csoportra jellemző, hogy képességet közvetít (*düinatikus*): az amulett az általa ábrázolt szimbólumon keresztül biztosít valamilyen képességet, tulajdonságot, állapotot viselőjének (*anh* jel – élet, *dzsed* oszlop – tartósság, korona – királyi hatalom, stb.). Az Óbirodalom korából maradt fenn például ez a mondás: "O nit korona! O ini korona! O nagy korona! O nagy varázslatú korona! O tüzes kígyó! Add, hogy úgy tartsanak tőlem, ahogy tőled tartanak! Add, hogy úgy féljenek engem, ahogy téged félnek! Add, hogy úgy üdvözöljenek engem, ahogy téged! Add, hogy úgy szeressenek engem, ahogy téged szeretnek!" (196-197. Piramisszöveg) A birtoklás amulettjei (*ktématikus*) főként a túlvilági élethez szükséges felszerelést biztosítják, mint pl. marhacomb, írotábla, pecsételő. A védelmező (*fülaktikus*) amulettek általános, pontosan meg nem határozható védőerőket mozgósítanak (pl. horizont jel – az élet állandó megújulása, kagylók – terméketlenségtől óv).

Amuletteket többnyire láncra fűzve, nyakba akasztva szokás viselni, de például Egyiptomban ma is találni olyan embereket (főleg asszonyokat és gyerekeket), akik apró táská formájú bugyorba rejtik amulettjüket, és azt hordják zsinórra kötve magukkal. Hasonló lehetett a helyzet az ókori Egyiptomban is, csak ott a halottakat is bőségesen ellátták amulettekkel, hiszen az ő túlvilági életükben is szükség volt védőerőre. Ők viszont felerősítés nélkül, egyszerűen a vászonrétegek közé helyezve is viselhették, tehát a halotti célra készített amuletteknél még kevésbé okozott gondot a

Udzsat szem amulett (Szépművészeti Múzeum)

függeszthetőség hiánya. Mint a csoportosításból is kiderült, egyes típusokat kifejezetten e célra készítették.

De még maguk az istenek sem nélkülözheték az amulettet. "Hórusz a sivatagba ment, messze Egyiptomtól, és az ég viharossá vált, és a föld elsötétedett. Nem volt vele hírnök, hogy anyjához, Izsizhez küldje. Nem volt kezében pálca, hogy rá támaszkodjék. Nyakán nem volt amulett, hogy jöttében-mentében védje a sivatagban." – olvashatjuk például az újbirodalmi "Boulaq 6" néven ismert papiruszon (Rt. V, 6-8) annak magyarázatára, hogy miért szúrhatta meg Hóruszt a skorpió. Máshol meg arról értesülünk, hogy Ozirisz isten 104 amulettel óvta magát, vagy, hogy Hnum isten egyik formájában egy másik helyen tisztelt formájától kérte el amulettjét.

Maguk az amuletteket jelölő óegyiptomi szavak is árulkodnak róla, hogy a fáraókor emberek számára mit jelentett az amulett: *meket*, *nehet*, *sza* – "véd, őriz", *udzsa* – "ép". Az *udzsat* néven nevezett amulett nem csak a szó alapjelentésével – "épnek lenni" segített, hanem mitológiai történeteket is felidézett az egyiptomiakban. Azonos volt például a szent áldozattal, vagy Hórusz szemével (bal), és a napszeggel (jobb) is, amelyeket sérülésük után Thot isten tett ismét éppé, teljessé. Mindkét szem mítosza közismert volt, a legelemibb teológiai tudásnak is részét képezte. Legkésőbb az Újbirodalom korától országszerte meg is ünnepelték „*az udzsat megtöltésének ünnepe Héliopoliszban*” ünnepét (ld. Halottak Könyve 125, 21-23). Ennek az amulettnek a használata rendkívül elterjedt volt nemcsak a fáraókor egésze alatt, hanem a későbbi Egyiptom története folyamán szinte napjainkig. A legkülönbözőbb használati tárgyakra rajzolták rá, hihetetlenül sokféle formában készítették el és viselték. Volt, hogy egymagában hordták, pl. gyűrű, nyaklánc, széles gallér, öv vagy karperec díszeként, máskor múmiavásznak közé helyezték, vagy sok más amulettel együtt fűzték fel, ismét máskor megtöbbszörözték, sőt bonyolult kompozíciókba is beépítették, annak fő- vagy mellékelem(i)ként. Szép példákat találni rá a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Kiállításán is, ahol rozettás keretbe foglalva és ureusszal kiegészítve, valamint ülő macska figurákkal kombinálva éppúgy megtalálni, mint egyszerű alakban. Téglalap formájú lemezre vésve az Újbirodalom végén a múmiákra is ráhelyezték, hogy varázserője által a balzsamozáskor ejtett vágat a halál

után is begyógyulhasson. Egy Késői Kori táblácska szerint a szemmelveréstől védett, az újbírodalmi mágikus Harris papirusz (VII,1-4) pedig a krokodil ellen hívta segítségül: *"Én vagyok a milliók közül kiválasztott, aki kijött az alvilágból, és akinek neve nem ismeretes. Ha kiejtik nevét a folyópartján, ki fog az száradni. Ha kiejtik nevét a földön, akkor fel fog az lángolni. Én vagyok Su, Ré képmása, aki atyja udzsat szemében ül. Ha a vízben lakó kinyitja száját, ha karjaival csapkod, akkor előidézem, hogy a föld lesüllyedjen az áradatba, dél észak-ká legyen, és a föld megforduljon. Négyszer kell mondani egy udzsat szem felett. Onurisz alakja legyen abban emberkéz rajzaként."*

Az amulettek lehettek a szómágia eszközei is. A papirusz köteget ábrázoló *uadsz* amulett például nemcsak magát a papiruszt jeleníti meg, melyet az ókorban igen sokrétűen hasznosítottak, hanem a "friss, ifjú" és „zöld” kifejezésére is szolgált. Így viselője is mindig fiatal, friss maradt. Valószínűleg hasonló okok miatt készültek a nyúl amulettek is. A nyúl hieroglif jel ugyanis a "van, létezik" jelentést hordozza, így ezt a tulajdonságát viselőjére átruházva az is örökké "van", tehát elpusztíthatatlanná válik.

Mágikus erővel rendelkezettek miniatűr tárgyak és testrészek amulettjei is (Róluk szól Cl. Müller-Winkler, *Die Ägyptischen Objekt-Amulette* (Göttingen 1987) c. könyve). Izisz csomója például az istennő védelmét közvetítette. A Halottak Könyve 156. fejezete így ír róla: *"Vörös jáspis tjet varázsigéje. XY, az igazhangú így szól: Tied a te véred, Izisz. Tied a te varázserőd, Izisz. Tied a te varázslatod, Izisz, az amulett, mely e Nagynak a védelmére szolgál. Megvédi attól, ki gonoszat tesz ellene. Mondd a szavakat jáspis tjet felett, mely henna nedvébe van mártva, szikomorfa rostjára felfűzve, és e megdicsőült halott nyakába téve a temetés napján. Ha ezt megteszik neki, Izisz varázserője lesz a teste védelme."*

Anh, szema, tjet, dzsed és uadsz amulett
(Szépművészeti Múzeum)

*Hórusz, Izisz fia ujjong miatta, amikor látja őt. Nincs számára rejtett út. (Egyik) karja az ég felé, (másik) karja a föld felé. Valóban jó dolog. Ne engedd, hogy lássa azt bármely ember, bizony nincs hozzá hasonlót!"** Az Egyiptomi kiállításán látható darabot Amon egyik énekesnője viselte, egy hasonló bécsi darabot Ptah főpapja. Ezt az amulettekre festett, ill. vésett felirat árulja el. Máskor az amulett aljára vagy a hátán kialakított háttámlára vésték a feliratot, amely a tulajdonoson kívül rendszerint az ábrázolt vagy segítségül hívott isteni személyt nevezte meg.

Az amulettek egy másik különleges csoportját a skarabeuszok alkotják. A skarabeusz tulajdonképpen a ganajtúró bogár. Az egyiptomiak az újjáéledés szimbólumának tartották. Viselték amulettként, alján akár varázsértékű jelekkel, szavakkal vagy képekkel is növelve hatékonyságát, használták a hivatali és magánéletben pecsételőnek, gyakran helyezték el a múmiákban a szív környékén vagy helyén (ez utóbbiak a szívskarabeuszok), és III. Amenhotep fáraó élete nagy eseményeit nagy méretű skarabeuszok aljára vésvé tette közzé. A szívskarabeuszok aljára sokszor rávésték a Halottak Könyve 30. fejezetét, mely Iszetemahbit szívskarabeuszán (Szépművészeti Múzeum) a következő változatban olvasható:

Anyámtól való szívem!

Szívem az én lényemből!

Ne állj fel ellenem tanúként az isten oldalán!

Ne szegülj ellenem a bíróság előtt,

Ne lépj fel ellenem a Mérlegelő előtt,

Ne mondj hazugságot ellenem!

Te vagy a lélek (ka) testemben,

*Hnum, aki alkotja tagjaimat.***

Egyes amulettek alakja is elárulja, milyen célt szolgálhattak. A nagy hasú, krokodilfarkú, két lábon álló víziló istennő (Toerisz) például a terhes anyákat, kismamákat védelmezte, a szülést könnyítette meg – és ezzel a túlvilági újjaszületés fontos kelléke is lett. Nem véletlenül. Az alaki hasonlóságon kívül a nőstény vízilovak viselkedése is közrejátszott a gondolattársításhoz: jól ismerték az ókori egyiptomiak gondoskodásukat, harcias kiállásukat kölykeik mellett.

Hasonló okoknak köszönhetően amulett jellegüket az újszülöttekre emlékeztető törpe Pataikoszok – az asszonyok számára nemcsak a

* Kákósy L., *Varázslás az ókori Egyiptomban*, Budapest 1969, 156-57. old. (a henna az imi-anch növény.)

** Wessetzky V., *Egy Amon-papnő szívskarabeusa*, *Szépművészeti Múzeum Közleményei* 21, 1962, 110-111. old.

szülést gyorsították meg, hanem a csecsemők életét is védelmezték, míg a túlvilági újjászületésnél mindenkinek a segítségére lehettek. A gyermekekre felügyelő Bész isten az öröm és vidámság istene is volt, aki azonban törpe léte ellenére is félelmetes erőt képviselt: olyan rút volt, hogy elriasztott minden gonoszt. Így viselőjét védte például a gonosz szellemek, a démonok, a halottak lelkei és más ártó lények beavatkozásaitól.

Egyes amulettek gyorsasággal, bátorsággal, vagy valamilyen más tulajdonsággal ruházhatták fel tulajdonosukat. Bátorsága miatt vált például a légy és az oroszlán képmása katonai kitüntetéssé. Több forrás is szól adományozásukról. Ahhotep királynő is harci érdemei elismeréseként kapta a sírjában talált pompás három ezüstitű függős nyakláncot. Az oroszlán amuletről azonban azt is tudjuk, hogy a kígyómarás ellen is hasznosnak tartották, legalábbis bizonyos körökben. Erre egyébként az említett Pataikosz amuletteket is fel lehetett használni – szájában vagy kezeiben kígyót tartva is ábrázolták őket. A *tilapia* hal (nílusi ponty) hajba kötött amulettjéről viszont azt tartották, hogy a vízbefúlástól óv, hiszen a hal biztonságosan mozog a vízben.

A testrészek közül különösen nagy erejű volt a már említett *udzsat* szem amulett, vagy a szív amulett, de készültek más emberi és állati szervek is. Az állatoknál különösen nagy előszeretettel formázták meg a fejeket, az egész állatot helyettesítve velük.

Úgy tűnik, az emberi testrészek eleinte a kezdetleges mumifikálási technika miatt leginkább pusztulásnak kitett testrészek másai voltak, melyeket azért készítettek, hogy ha a múmia nem maradna fenn, helyettesíthessék. Ezzel magyarázhatóak például az Óbirodalom idején szokásos kéz és láb amulett együttese, melynek készítése a Középbirodalom korára megszűnt (csak a kéz élt tovább, megváltozott formában), vagy a teljes embert ábrázoló amulettek, melyek szintén ekkortájt kezdtek átalakulni, hogy aztán az Újbirodalom korában átadják helyüket az istenek emberi alakban megjelenített amulettjeinek. A mumifikálási technika folyamatos alakulásának köszönheti valószínűleg megjelenését – a késői, szaiszi korban – a "két ujj" amulett is.

Ezt helyezték ugyanis a belső szervek eltávolítása miatt a test bal oldalán készített vágatra. Minden bizonnyal annak túlvilági begyógyulását volt hivatott elősegíteni.

A kéz amulett egy újbirodalmi használatát az "Anya és gyermeke" néven emlegetett berlini papiruszon (Rt. 2,7-3,3) így olvashatjuk: "*Kora reggel egy gyermek felett felolvasni: "Felkelsz, óh Ré, felkelsz. Ha láttad ezt a halottat, amint x-hez jött, akit X szült, és a halott nőt, az asszonyt, aki azért jött, hogy száját rá tegye, amint körülnéz – Nem fogja a gyermeket a karjába venni! Megment engem Uram, Ré!" – mondja az asszony. "Nem adlak ki téged, nem adom a gyermeket, ... kezem rajtad fekszik, a pecsét a te védelmed. Ré felkel!" Egy pecsét és egy kéz felett mondani, védőszert készíteni belőle, 7 csomóra kötni, és pedig egy csomót reggel, egy másikat este, amíg a hét meg nem lesz."*

Nagy számban készültek szimbolikus értelmű jelek is az amulettek között. Az Óbirodalom korában szokás volt például az egyiptomi koronák viselése, a Középbirodalom különlegessége a hieroglif jelcsoportokból összeállított jeligék hordása, a Késői Korban (többek között) építésnél használt eszközök miniatűr másai tűntek fel az amulettek között, és istenek szent szimbólumai, míg a Ptolemaiosz kor újítása, hogy egész jelenetek domborodnak ki a miniatűr háttér előtt. Az egyiptomi amulett-készítés és -viselés története ugyanis igen változatos, sokszínű. Az amulett típusok fajtái, méretei, kidolgozás módja, mennyisége és viselési módja is sokat változott, jóllehet maguk az egyiptomiak az állandóságra törekedtek. (Ld. például G. A. Reisner és C. Andrews amulettekről szóló könyveit.)

Az amulettek azonban nemcsak védőerőt közvetítettek, hanem, mint ékszerek, esztétikai élvezetet is nyújtottak, így egyszerre tükrözik a mágikus-vallásos gondolkodásban bekövetkezett változásokat, és az általános ízlés alakulását.

Györy Hedvig, dr.

Előadás helye és ideje:

Szépművészeti Múzeum, 2003. március 29.

Egyiptomi Füzetek 3/1, 2003.

Kiadja a Magyar Egyiptomi Baráti Társaság Ókori Egyiptomi Bizottsága

Szerkesztő: dr. Györy Hedvig

Levélcím: H-1062 Budapest, Bajza u. 54.

e-mail: gyory@szepmuveszeti.hu